

Egy társulati könyvtár sorsa a XX. század elején

BATÁRI GYULA

Egy társulati könyvtár anyagának tartalmát és jellegét általában az alapítói részéről kitűzött célok szabják meg. A *Társadalomtudományi Társaság* itt tárgyalt könyvtárát azonban nem csupán a meghatározott célkitűzések befolyásolták, hanem az a körülmény is, hogy alapját egy hagyaték vetette meg, sőt később is több hagyaték gyarapította a gyűjteményt, így kezelőinek szerzeményezése csak kisebb mértékben alakíthatta anyagát. Mivel az első és egyben legjelentősebb hagyatkozó gyűjteménye elsősorban jogi jellegű volt, ez a tény szinte eleve meghatározta a könyvtár alapvető összetételét. Noha a társaság tagjainak jelentős része jogot végzett, érdeklődésük mégis kiterjedt volt, jól tükröződik ez a tény folyóiratukban, a *Huszádik Században* közzétett számos tárgykört felölelő tanulmányaikból.

Arra is rá kell mutatni, hogy noha a könyvtár társulati jellegű volt, adatok tanúsítják: a könyveket, folyóiratokat, hírlapokat nemcsak a tagok vehették igénybe — amit egyébként könyvtári szabályzatukban is lefektettek — amennyiben bárki igénybe vehette helyben a könyvtár szolgáltatásait.

A Társadalomtudományi Társaságot 1901-ben alapították, nem sokkal a *Huszádik Század* megindulása után, a folyóirat 1919-ig, egészen megszűnéséig, tagilletményként járt minden tagnak. Maga a Társaság a századelő haladó, főleg budapesti értelmiségét tömörítette. A Társadalomtudományi Társaság *Andrássy Gyula* és csoportja kiválása után még tovább radikalizálódott.

A Társaság könyvtárának alapját első elnökének, *Pulszky Ágost*nak hagyatéka, könyveinek jogi és társadalomtudományi része, mintegy 1500 kötet teremtette meg. A könyvtár alapításáról a Társaság 1901 december 16-i ülésén döntöttek.¹ Elhatározták, hogy magát a gyűjteményt is Pulszky Ágostról nevezik el. A könyvanyag eleinte a *Kereskedelmi és Iparkamara* Szemere utcai helyiségeiben nyert elhelyezést, *Szabó Ervin*nek a Kamara akkori könyvtárosának a kezelésében. Később a Társaság választmánya azt is elhatározta, hogy a jobb használhatóság kedvéért a könyvtár anyagáról nyomtatott katalógust kell összeállítani.² A katalógus 1903-ban készült el. Ennek kiemelkedő érdekessége, hogy *Szabó Ervin* szerkesztette és rövid bevezetőt is írt hozzá.³ Erről az összeállításáról maga *Szabó Ervin* is megemlékezik önéletrajzában, amelyet a Székesfőváros által meghirdetett könyvtárosi állást megpályázó folyamodványához mellékelte.⁴

A Társadalomtudományi Társaság igyekezett továbbfejleszteni a hagyatéki

könyvtárat, és évi költségvetésében meglehetősen jelentős összeget biztosított könyvvásárlásra és a könyvtár fenntartására. Például, 1904-ben mintegy 500 koronát könyvvételre és 50 koronát a „szolgáknak” juttatott, feltehetően a Kamara altisztjeinek, akik a könyvek körüli egyszerűbb teendőket végezték.⁵

A választmány 1904-ben fogadta el a könyvtár szabályzatát. Ennek közlése már csak azért sem lehet érdektelen, mivel valószínűleg Szabó Ervin írta, ugyanis a könyvtárat még ekkor is ő kezelte.⁶

„A Társadalomtudományi Társaság Pulszky Ágost könyvtárának szabályzata:

1. A Társadalomtudományi Társaság könyvtára nyilvános könyvtár, azonban elsősorban tagjainak áll rendelkezésükre.

2. A könyvtárt a választmány által választott könyvtáros vezeti. Ezen minőségben teendő: a) könyvbeszerzés, b) a könyvtár kezelése.

3. A könyvtáros mellett a választmány kebléből választott háromtagú könyvtári bizottság működik, amely negyedévenként ülést tart. Ez üléseken a könyvtáros jelentést tesz.

a) a megelőző évnegyedi gyarapodásról,

b) a vételekre és egyéb szükségletekre fordított összegekről,

c) a felmerült óhajokról és kívánalmakról, különösen nagyobb beszerzésekre vonatkozólag.

4. A könyvtárt annak helyiségeiben bárki, kikölcsönzés útján azonban csak a Társaság tagjai használhatják, akik a lakásra, illetve vidékre küldés esetleges költségeit maguk viselik.

5. A kikölcsönzés rendes határideje 30 nap. Ha a kikölcsönzött könyvet közben más tag kívánta az a 30 nap elteltével okvetlen beszolgáltatandó. 30 napon túl a könyv más tag kívánatára bármikor bekövetelhető.

6. Ismételt reklamáció esetén a reklamációk költségét a mulasztást elkövető tag megteríteni tartozik.

7. Ha ismételt reklamáció sem vezet eredményre, három hó elteltével az illető még egy utolsó felhívást kap, s ha ennek egy hét leforgása alatt nem tesz eleget a kikölcsönzött mű a mulasztást elkövetett tag költségén újból beszerezetik.”

A szabályzatban említett, a könyvtár mellett működő első bizottság tagjai: Jászi Oszkár, Petrovics Elek és Wildner Ödön voltak.

1907-ben került sor arra, hogy a Társaság a Károly körút 14. második emeletén bérelt helyiségeket és itt a könyvtár is alkalmas elhelyezésre talált: kényelmes olvasóterem állt a tagok és a külső érdeklődők rendelkezésére. Közben a Társaság kebelén belül alakult egy társadalomtudományi olvasókör,⁷ amelynek tagjai is rendszeresen látogatták az olvasótermet és igénybe vették a könyvtár egyéb szolgáltatásait. Rajtuk kívül a *Galilei-kör* tagjai szintén látogatták az olvasótermet, a könyvtár jelentős hírlap- és folyóiratállományát, valamint könyveit tanulmányozták,⁸ ugyanis a Galilei-kör részére a Társadalomtudományi Társaság átengedte helyiségeit gyűlések megrendezésére⁹. A Társaság által szervezett *Társadalomtudományok Szabadiskolája* éveken át esti tanfolyamokat rendezett, amelyeket munkások is látogattak. Nyilvánvaló, hogy közülük sokan olvasói lettek a könyvtárnak. Így, ha közvetve is, de a munkásosztály művelődését szolgálhatta a szóban forgó gyűjtemény. Időközben ismét több hagyaték gyarapította az állományt, ezek közül különösen kiemelkedik *Harkányi* Endre történelmi és szociológiai művekben gazdag gyűjteménye. Ez olyan jelentős volt, hogy ezután a könyvtár elnevezése *Harkányi és Pulszky* könyvtár lett.¹⁰

1910-ben választottak új könyvtárost *Dienes* Valéria személyében. Később

a Társadalomtudományi Társaság a könyvtárral együtt egy még megfelelőbb helyiségbe: az Anker-köz 2. II. emelet 3. számba költözött és ott is maradt egészen a Társaság feloszlatásáig. Az évek folyamán a könyvtár fejlesztésére szánt összeg is növekedett, pl. 1913-ban 1000 korona volt már az előirányzat.

A Társadalomtudományi Társaság rendszeresen foglalkozott közgyűlésein a könyvtár problémáival. 1913-ban dr. *Hebelt* Károly azt a figyelemre méltó indítványt terjesztette elő, hogy szervezzenek egy társadalomtudományi vándorkönyvtárat a vidéki érdeklődők számára. A közgyűlés az indítványt pártolólág terjesztette a választmány elé. Sajnos, megvalósításáról nincs adat. 1913-ban választották meg *Kőhalmi* Bélát helyettes könyvtárossá és Szabó Ervint ismételtén a Társaság alelnökévé.¹¹ Az 1914-ben meginduló háborús évek után még kevesebb adat maradt fenn a könyvtár működéséről. Nyilván a könyvtár igénybevétele is csökkent, mivel a társulati tagok jelentős része bevonult katonai szolgálatra. Viszont a Galilei-kör tagjai közül továbbra is sokan jártak az Anker-közi olvasóterembe. 1915-ben oly módon gyarapodott a könyvtár állománya, hogy a Társaság egyik buzgó tagja, dr. *Herzog* Ede a harctéren kapott sebesülése következtében meghalt, hátrahagyott végrendeletében társadalomtudományi művekben gazdag könyvtárát a Társadalomtudományi Társaság könyvtárára testálta.¹²

A könyvtár további működéséről nincs feljegyzett adat, feltételezhető, hogy 1919 márciusáig vagy esetleg az év közepéig működött. A Tanácsköztársaság bukása után a Társadalomtudományi Társaság és a Galilei-kör megszűnt tevékenykedni, bár tényleges feloszlatásukra csak később került sor. Az Anker-közi helyiséget és a könyvtár szekrényeit lepecsételték, majd a *Menekült Munkások Központi Nyilvántartósága* elnevezésű szerv foglalta el az olvasótermet és a többi szobákat.

Ezután kezdődött el a Társadalomtudományi Társaság gyűjteményének utóélete, amely kapcsolódik az Országos Széchényi Könyvtár történetéhez is. Ugyanis már 1920-ban az OSZK egyik tisztviselője, feltehetően *Sulica* Szilárd, levelet intézett a Társadalomtudományi Társaság helyiségeit elfoglaló szervnek: a Menekült Munkások Központi Nyilvántartóságának az anyag megszerzése tárgyában, a levél tévesen a könyvtárat a Galilei-kör könyvtárának nevezi. Nyilván azért, mert a Galilei-kör használta a Társulat helyiségeit és a tízes évek végén már a Galilei-kör volt a közismertebb. A levélben figyelemre méltó utalások vannak arra, hogy az OSZK különböző szabadkőműves páholyok könyvállományához is hozzájutott.¹³

„Méltóságos Uram!

A napokban valamelyik lapban oly tartalmú hír jelent meg a Galilei kör könyvtáráról, hogy az gondozatlan, rossz állapotban van, közelebbi érdeklődésünk eredményeképpen azonban megtudtuk, hogy ezen hír teljesen alaptalan, miután a nevezett könyvtár lepecsételve és gondosan őrizve várja sorsának bekövetkezését, hogy vagy a M. N. Múzeum vagy a pozsonyi egyetem gondozása alá kerüljön.

Tekintve, hogy a feloszlattott Symbolikus Nagypáholy valamint a Galilei és Hajnal szabadkőműves páholyok könyvanyaga a belügyminiszter úr intézkedése folytán már a M. N. Múzeumban talált ideiglenes elhelyezést. Azon kéréssel van szerencsém Méltóságodhoz fordulni, hogy méltóztassék ezen sorok átadójának szíves felvilágosítást adni arról, hogy a Galilei kör könyvtárának további sorsa és a M. N. Múzeumba való esetleges elhelyezése milyen tényezőktől és körülményektől függ?

Előre is megköszönve Méltóságod szíves felvilágosításait fogadja stb.
Bpest, 1920. dec. 9-én”.

Az OSZK megkeresésére a címzett azt válaszolta, hogy hivatalos intézkedés esetén nem gördítenek akadályt a könyvtár elszállítása elé.¹⁴ Ezt követően a Társadalomtudományi Társaság könyvtárának ügye a polgármesteri hivatalhoz került. Az alpolgármester a miniszterelnöknek írt ebben az ügyben. Nem látszik érdektelennak az irat teljes szövegének ismertetése.¹⁵

„Szigorúan bizalmas
Igen sürgős

Min. e. úrnak

Bp., 1921. június hó 9-én

Az Anker-köz 2. II. emelet 3. szám alatti volt „Társadalomtudományi Társaság” helyiségeiben eddig a Nagyméltóságod által ismert rendeltetéssel bíró „Menekült Munkások Központi Nyilvántartósága” elnevezés alatt működő szervnél megőrzés alatt állott a „Társadalomtudományi Társaság” (volt Galilei kör) könyvtára. Minthogy a megőrzés továbbra nem eszközölhető és a helyiség magánlakásnak lett kiutalva, felkérem Nagyméltóságodat, hogy a szekrényes könyvtár, egy keretben levő portait, 3 nagy szekrény és székek elszállítása és biztos elhelyezésére kérve (pl. a m. nemz. múz.-ba való beszállításra, mely élénken érdeklődik a könyvtár felől) a szükséges intézkedéseket sürgősen megtenni méltóztasson.

Egyidejűleg van szerencsém közölni, hogy a megőrzésre nézve folyó hó 20-ig módonban áll gondoskodni.

Siménfalvy”

Az iratból kitűnik, hogy a Társadalomtudományi Társaság feloszlata nem történt meg, de ténylegesen ekkor már nem működött. A polgármesteri hivatal az OSZK-val lépett kapcsolatba, az anyag átvétele tárgyában felkérték az igazgató-ságot a gyűjtemény azonnali elszállítására és letévtételére. Ezután az alpolgármester közvetlenül átiratban kérte fel az OSZK igazgató-ságát a Társadalomtudományi Társaság könyvtárának átvételére, valamint ideiglenes megőrzésére. Engedélyezték a könyvanyag használatát, de a végleges birtokba vételt a belügyminiszter intézkedésétől tették függővé. Az OSZK akkori vezetősége egyik tisztviselőjét bízta meg a könyvek átvételével, aki azonban vezetőivel egyetértésben a helyszíni szemle után nem volt hajlandó azokat átvenni lezárt ládába csomagolva, lajstrom nélkül.¹⁶ Ezután azt a javaslatot tették, hogy inkább a Fővárosi Könyvtárnak adják át az egészet, majd ezután hosszas huza-vona indult meg a könyvtár átvétele körül.

Végül is csak 1923-ban született meg a belügyminiszteri döntés, amely a Társadalomtudományi Társaságot ténylegesen feloszlatta. Ekkor úgy határozott az OSZK igazgatója, hogy átveszi a gyűjteményt és annak tartozékait.¹⁷ Az OSZK egyben magára vállalta a Társadalomtudományi Társaságot terhelő „igen csekély tartozások kiegyenlítését.”¹⁸

Egy, az átadást igazoló ellennyugta felsorolja a könyvtári berendezés leltári darabjai:¹⁹

„Ellennyugta

Öt (:5:) drb üveges könyvszekrény 2 részű (alsó és felső részű)

Egy (:1:) drb 2 ajtós üveges könyvszekrény

Egy (:1:) drb 3 ajtós üveges könyvszekrény

Egy (:1:) drb üveges könyvszekrény alsó része

melyeket a 2276/1923 – VIII. számú m. kir. belügyminiszteri leirat és a 37.495/1923 – XI. számú tanácsi határozat értelmében a Magyar Nemzeti Múzeumnak átadtam.

Budapest, 1923. június hó 11-én

a főváros gazdasági hivatala

gazdasági felügyelő”

A berendezések leírása alapján könnyen rekonstruálhatjuk a Társadalomtudományi Társaság könyvtára egykori berendezését.

Közvetlenül a Társadalomtudományi Társaság könyvtárának az átvétele után 1923 júniusában bevezették az OSZK II. számú Növedék Naplójába a könyveket. A Növedék Naplóba 2703 könyv- és folyóirat-kötet került nyilvántartásba. Bizonyosnak látszik, hogy a könyvtár megszűnésekor jóval több kötettel rendelkezett: Valószínűleg a könyvek egyrésze a négyéves hanyódás alatt elkallódott. Az is lehetséges, hogy a politikailag veszélyesnek nyilvánított műveket kiemelték a gyűjteményből, sok kötet lehetett éppen akkor kölesön a tagoknál is.

Ha már most magát a könyvtár anyagát vizsgáljuk meg az 1903-ban készített katalógus valamint a Növedék Napló 1923-as adatai alapján, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a válogatott könyvanyag lényegileg jól reprezentálta a korszak legjelentősebb külföldi és hazai társadalomtudományi műveit, noha nem szabad figyelmen kívül hagyni: a jogi vonatkozású anyag a többi szakhoz viszonyítva kissé túl volt méretezve. A könyvtár állományát betűrendes formában magába foglaló katalógus tükrözi gyűjtőjének elsősorban jogi érdeklődését, de képviselve voltak a gyűjteményben jelentős történelmi, filozófiai, gazdasági és szociológiai művek is. Meglepő, hogy mind a katalógusban, mind a Növedék Naplóban nem található meg Marxnak egyetlen műve sem, jóllehet a Társaság tagjai folyóiratukban, a *Huszdik Században* és egyéb fórumokon is sokat foglalkoztak a marxizmussal és a munkásmozgalommal. Csupán a Növedék Naplóban található Engels egyik munkája a *Die Lage der arbeitenden Klasse*. Feltehető, hogy a Társaság tagjai főleg másodlagos revizionista művekből és folyóiratokból merítették ismereteiket a marxizmus klasszikusairól, hiszen a könyvtárban elsősorban *Bernstein*, *Kautsky*, *Dühring*, *Jaurès*, *Lasalle* és *Plehanov* művei voltak találhatóak. De utópista szocialisták alkotásai is előfordultak, például *Proudhon* művei. Természetesen amint már említettük az is feltételezhető, hogy amikor a Növedék Naplóba kellett volna bevezetniök Marx és Engels műveit, idegen szervek kiselejtezték. Viszont figyelemre méltó körülmény, hogy ugyanott megtalálhatók *Liebknecht*, *Bebel* és *Feuerbach* művei.

Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a könyvtár anyagának több mint kétharmada idegen nyelvű, főleg német, angol, francia és olasz művekből állt, de előfordul néhány latin munka is.

Több utalás van arra, hogy számos külföldi folyóirat és hírlap rendszeresen beérkezett a Társaság olvasótermébe. A jelek szerint ezek egy részét fogyó eszköznek tekintették. Különösen vonatkozik ez a hírlapokra. A Növedék Naplóba azonban sok folyóiratot is felvettek, például előfordul a címek között a *Sociale Praxis*, *Kommunale Praxis*, *Die Umschau*, *Socialismus*, *Die Zukunft*, *Mercure de France*, *The Fortnightly Review*, *Der Socialistische Student*.

A Társadalomtudományi Társaság könyvtára katalógusának, valamint a Növedék Napló adatainak az OSZK betűrendes katalógusával való egybevetése alapján az derült ki, hogy a könyvek valójában nem kerültek feldolgozásra. Tehát a gyűjtemény sorsa ma ismeretlen. A jövő kutatásainak kell majd kiderítenie: hol lappanghatnak vajon a könyvek.

Jegyzetek

1. *Huszadik Század* (= *H. Sz.*). 1902. 2. sz. 163. l.
2. *H. Sz.* 1902. 7. sz. 75. l.
3. *A Társadalomtudományi Társaság Pulszky Ágost könyvtárának betűrendes katalógusa.* Bp., 1903.
4. *Curriculum vitae.* = Szabó Ervin: *Könyvtártudományi cikkei és tanulmányai.* Bp., 1959. 34–35. l.
5. *H. Sz.* 1904. 7. sz. 78. l.
6. *H. Sz.* 1904. 1. sz. 79–80. l.
7. *H. Sz.* 1904. 3. sz. 240–243. l.
8. Tömöry Márta: *Új vizeken járok. (A Galilei kör története.)* Bp., 1960. 45. l.
9. Rubin László: *A Galilei kör története.* = *Századunk.* 1928. 3. sz. 466. l.
10. *H. Sz.* 1910. 7. sz. 71–77. l.
11. *H. Sz.* 1913. 7–8. sz. 165–172. l.
12. *H. Sz.* 1916. 2. sz. 167. l.
13. OSZK Irattár 632/1920.
14. OSZK Irattár 632/1920.
15. OL. Miniszter Elnökség Levéltára XXXV/4305.
16. OSZK Irattár 477/1921.
17. OSZK Irattár 401/1923.
18. OSZK Irattár 401/1923.
19. OSZK Irattár 401/1923.

Das Schicksal einer Vereinsbibliothek in Budapest am Beginn des 20. Jahrhunderts

GY. BATÁRI

Die Grundlage für die Bibliothek der Sozialwissenschaftlichen Gesellschaft bildete der Nachlass ihres ersten Präsidenten Ágost Pulszky, seine rechtswissenschaftlichen und gesellschaftswissenschaftlichen Bücher. Die Sammlung selbst behielt auch den Namen Ágost-Pulszky's. Der gedruckte Katalog der Bibliothek und vermutlich auch die Bibliotheksvorschriften wurden von Ervin Szabó, dem ersten Verwalter der Bibliothek, ausgearbeitet. Daraus ist zu entnehmen, dass ein jeder Leser der Bibliothek sein konnte. Die von der Gesellschaft organisierte Sozialwissenschaftliche Volkshochschule veranstaltete jahrelang Abendlehrgänge. Hieran nahmen auch Arbeiter teil, und offensichtlich wurden auch viele von ihnen Leser der Bibliothek, die so, wenn auch mittelbar, der Bildung der Arbeiter dienen konnte. Auch die Mitglieder des Galilei-Kreises, die die Räumlichkeiten der Gesellschaft benutzten, besuchten regelmässig den Lesesaal der Bibliothek. Unter den Mitgliedern des ersten Komitees, das mit der Leitung der Bucherwerbung beauftragt war, finden wir den Namen Oszkár Jászi's.

Auch später erweiterte die Bibliothek ihren Bestand durch Übernahme von Nachlässen, u. a. durch die bedeutende Sammlung Endre Harkányi's, die reich an geschichtlichen und sozialwissenschaftlichen Werken war.

Im Jahre 1910 kam die Gesellschaft zusammen mit der Bibliothek in neue Räumlichkeiten (Ankerköz 2, II. Etage, Nr 3) und dort blieb sie auch bis zu ihrer Auflösung. In den Kriegsjahren, beginnend 1914, sank auch die Benutzungszahl der Bibliothek; sie bestand etwa bis zum März 1919, eventuell auch bis Mitte des Jahres. Nach dem Sturz der Räterepublik stellte die Sozialwissenschaftliche Gesellschaft ihre Tätigkeit ein. Die Räume der Ankerzeile und die Schränke der Bibliothek wurden versiegelt, später belegte die „Zentrale Registrierstelle für geflüchtete Arbeiter“ den Lesesaal und auch die übrigen Räume.

Nach langem hin und her erhielt im Jahre 1923 die Széchényi Nationalbibliothek das Material der Bibliothek der Sozialwissenschaftlichen Gesellschaft. 2703 Bücher und Zeit-

schriftenbände der Gesellschaft wurden in der Akzessionsliste Nr 2 der Széchényi Nationalbibliothek inventarisiert.

Ein bedeutender Teil des Bibliotheksbestandes enthielt rechtswissenschaftliche Literatur, aber auch geschichtliche, philosophische, wirtschaftswissenschaftliche und sozialwissenschaftliche Werke waren in der Sammlung in grosser Zahl vorhanden. Mehr als zwei Drittel des Bestandes waren fremdsprachige Bücher, hauptsächlich deutsche, englische, französische und italienische Werke. Bei einem Vergleich des Bibliothekskataloges der Sozialwissenschaftlichen Gesellschaft und den Angaben der Akzessionsliste der Széchényi Nationalbibliothek stellte sich heraus, dass die Bücher in Wirklichkeit nicht bearbeitet worden sind. Das Schicksal der Sammlung ist noch heute unbekannt.